

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

технології виховання: Зб. наук. ст. - К., 1995.-С.28-32.

Резюме

В статті аналізується процес виховання національного самосвідомості як складного психологічного формування особистості в процесі вивчення української народної пісні.

Summary

In the article given the process of education of national consciousness is analysed as difficult psychical formation of personality in the process of study of the Ukrainian folk song

УДК 37.015.3.

О.Б.Петренко

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано теоретичні аспекти специфіки і сутності формування гендерної самосвідомості особистості та її впливу на вирішення проблем розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: гендерна самосвідомість, гендерні ролі, гендерна ідентифікація.

Постановка проблеми

У сучасних умовах багато проблем людини пов'язані із недостатньою сформованістю гендерної ідентичності: виникають труднощі міжстатевих контактів, невміння створювати сім'ю, неправильне виховання дітей, збільшення кількості молоді, яка відноситься до сексуальних меншин. Саме часткова або повна інверсія статевих і гендерних ролей є причиною цього. Тому сьогодні особливо важливим у психології є вчасне і вдале формування гендерної самосвідомості дитини.

Довгий час вітчизняна педагогіка і психологія були "безстатевими". Навіть підручники з вікової психології писали про особливості "дітей такого-то віку", в кращому випадку здійснювався поділ дітей за біологічними ознаками на хлопчиків і дівчаток.

Співвідношення чоловічого і жіночого начала, умови виховання кожної особистості дають можливість говорити, що біологічна стать - це лише частина інформації у роботі з дітьми різних статей. Все частіше в науковій літературі з'являється поняття «гендеру».

Термін "gender" визначає "соціальну стать" людини, її статеву роль, що має суспільне забарвлення і несе в собі суспільний досвід, накопичений у поведінці багатьох поколінь чоловіків та жінок. Розвиток особистості, соціалізація, в основі якої лежить набуття життєвих ролей, не можуть бути гармонійними без усвідомлення особистістю своєї гендерної приналежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерної рівності статей досліджувалась Н.Чухим [12], психології гендеру Т.Говорун [4,5], соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю Г.Лактіоновою [9], гендерних аспектів родинного виховання В.Кравцем [6].

Окремі гендерні аспекти виховання розкривають в останніх публікаціях з теми Т.Голованова, О.Кізь, О.Кікінежди, Н.Кутова, О.Петренко.

У межах досліджень розвитку гендерної самосвідомості наукові праці представників гуманістичної та феноменологічної психології мають особливе значення. Концептуальні засади Карла Роджерса, Абрахама Маслоу, Віктора Франка, Роберта Бернса [1] дають змогу у поглядах на особистість та шляхи її самоактуалізації у соціумі, набуття нею смислу життя дозволяють підійти до проблеми змісту новоутворень у процесі розвитку особистості. Гуманістичний підхід до проблеми гендеру дозволяє спрямувати пошук на дослідження того, яким чином внутрішній світ людини відображує смисли соціуму, як реальність позначається на цілісності.

Предметом аналізу у даній статті буде специфіка і сутність формування гендерної самосвідомості особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вхідження людиною у соціум передбачає усвідомлення себе в ньому, засвоєння, розвиток відносин, породжених навколишнім середовищем.

Розуміння людиною властивостей об'єктів, їх значущості для себе та суспільства створює умови для актуалізації соціально-психологічних механізмів розгортання цілеспрямованої взаємодії. Предметом усвідомлення є інтелектуальна, емоційна діяльність, спрямована на пізнання себе, тобто внутрішньої інформації, яка дає змогу зрозуміти, чому людина обирає певний спосіб поведінки у взаємодії із соціумом. Йдеться про самосвідомість, яка забезпечує вибір діяльності, лінії поведінки, формування стилю життя.

Самосвідомість у психології розглядається як «цілісне, інтегральне ставлення особистості до себе», яке складається з певних взаємопов'язаних структурних елементів. Саме вони формують і розвивають «сприйняття самостійною, відмінною від інших істотою», дають відчуття «тривалості особистісного буття в часі», «усвідомлення свого минулого як добровільної діяльності», здійснюваної «під контролем свідомості, особистісних цінностей, уподобань» тощо [10]. Самосвідомість – це здатність людини безпосередньо відтворювати себе, сприймати себе збоку, рефлексувати з приводу своїх можливостей. Об'єктом самосвідомості є особистість. Яка одночасно пізнає і пізнається, оцінює та оцінюється.

Особливості структури самосвідомості, її будови багато в чому визначають, чи може індивід протистояти тиску соціуму, чи може він жити в злагоді із собою і бути адаптованим до рольових експектацій (соціальних очікувань) середовища. Хоча поняття самосвідомості передбачає єдність і тотожність позитивних образів «Я», вони можуть бути досить неузгоджені між собою та соціумом і сприяти глибокій кризі розвитку особистості, утруднювати її самовизначення у сфері гендерної культури.

Категорія «гендер» означає соціально-культурний підхід до вивчення феномена статі. Категорія гендеру є досить складною психологічною, історико-культурною, соціальною, педагогічною та клінічною проблемою.

Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці й культурні норми, ролі й стереотипи, що існують в суспільстві. Вони певною мірою визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей залежно від їхньої біологічної статі.

Гендерна соціалізація – це процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння пов'язаного зі статтю соціального досвіду у міру входження у соціальне середовище, систему соціальних зв'язків осіб чоловічої і жіночої статі, аз другого – активне відтворення індивідом системи взаємовідносин статей у процесі активної діяльності, включення в ці взаємини.

Біологічна стать виступає як “безособистісна” передумова формування психологічної статі особистості. Кожний індивід народжується з певною біологічною статтю. Однак ця індивідуальна властивість людини в контексті певного способу життя, як і будь-яка інша властивість, є не лише передумовою становлення особистості, а й, перетворюючись в процесі життя, веде до формування психологічної статі індивідуальності. Отже, різні якості особистості, які вивчаються в психології статевих відмінностей, не дані їй від природи, а є проявами індивідуальності, які привласнюються і розвиваються в процесі соціалізації особистості. Те, якою буде психологічна стать особистості, залежить від соціальної гендерної ролі – набору повноцінних нормативів, регламентацій і очікувань, які висуває певне суспільство до маскуліної та феміної поведінки. Наприклад, від манери спілкування, еталонів “жіночості” та “мужності”, від ставлення самої особистості як до своїх індивідуальних особливостей, зумовлених статтю, так і соціальних гендерних ролей. У свою чергу те, якого особистісного змісту набувають індивідуально-статеві особливості особистості та соціальні стереотипи, що задаються культурою, великою мірою визначає формування психологічної статі та статевої ідентичності – усвідомлення і прийняття особистістю власної статевої приналежності.

Під гендерною самосвідомістю розуміють усвідомлення людиною самої себе як носія певної статі, а також вироблення системи морально-етичних установок, які регламентують сексуальну поведінку.

Основними компонентами гендерної самосвідомості є психосексуальна орієнтація, вибір сексуального партнера, виконувана індивідом гендерна роль, гендерна ідентичність.

Психосексуальна орієнтація - це характерна для індивіда спрямованість статевого потягу, яка визначає вибір сексуального партнера й особливості власної сексуальної ролі.

Гендерна роль – це модель поведінки, яка визначається системою приписів, яку індивід мусить засвоїти та відповідати їй, щоб його визнавали представником певної статі.

Гендерними ролями називаються соціальні норми, які визначають те, чим повинні (чи не повинні) займатися чоловіки й жінки. Поведінку, яка реалізує ці нормативні сподівання чи орієнтована на них називають статево рольовою (гендерною) поведінкою [7].

Гендерні ролі – це ланка зв'язку між особистістю і соціумом, в якому особистість життєстверджує себе, сукупність зразків поведінки чоловіків і жінок, певна система соціальних стандартів, нормативів, традицій, яким людина повинна відповідати, щоб її визнали як чоловіка чи як жінку. Диференціація статевих ролей проявляється в статево-рольовому розподілі праці, системі статевої стратифікації, розподілі влади і авторитету чоловіків і жінок і в специфічних процесах статевої соціалізації, в результаті чого ці ставлення відтворюються і передаються з покоління в покоління. Гендерні ролі – це вид соціальних ролей, вони мають нормативний характер, відображають певні соціальні очікування і проявляються в поведінці.

Сама проста модель гендерних ролей, як і відмінностей, побудована за альтернативним принципом “або-або”, в ньому чоловіча роль асоціюється з силою, енергійністю, розміркованістю, тобто цілковита маскуліність, а жіноча – зі слабкістю, пасивністю, ніжністю, емоційністю, тобто цілковита феміність, два крайні полюси, - біполярна модель гендерної ролі.

Характерною рисою даної моделі, як відзначає І.С.Кон, є її ієрархічність: альтернативні полюси гендерної ідентифікації [6].

Єдність самосвідомості та поведінки людини, яка відносить себе до тієї чи іншої статі і орієнтується на вимоги відповідної статевої поведінки, є гендерна ідентичність. Ідентичність означає суб'єктивне переживання ролі, а роль – прояв ідентичності у поведінці.

Гендерна ідентичність означає усвідомлення та прийняття своєї статевої приналежності, тобто відповідність інтересів і поведінки людини її власним уявленням про жіночість і чоловічість. Статеворольове сприйняття є засвоєнням якостей особистості, інтересів і поведінки, які вважаються в певній культурі відповідними для тієї чи іншої статі. Поняттям “гендерна ідентичність” описується визначення дитиною своєї власної статі, а поняття “статеворольове сприйняття” належить до тих психологічних характеристик (наприклад, агресивність або залежність), які інші люди вважають відповідними тій або іншій

статі.

Згідно Дж. Мані гендерна ідентичність – це суб'єктивне переживання гендерної ролі, а гендерна роль – це соціальне вираження гендерної ідентичності [11]. Але це ідеальний випадок, який описує повну єдність переживань і поведінки. Ідентичність насправді – поняття багатогранне. Виходячи з предмету нашого дослідження, ці аспекти можна розкрити наступним чином:

- *адаптаційна (соціальна) гендерна ідентичність* описує те, як особистість співвідносить свою реальну поведінку з поведінкою інших чоловіків та жінок;
- *цільова концепція “Я”* – набір індивідуальних установок чоловіків (жінок) на те, яким він повинен бути;
- *персональна ідентичність* – особистісне співвідношення себе з іншими людьми;
- *его-ідентичність* – глибинне психологічне ядро того, що особистість людини як представника статі означає для самої себе.

Гендерна ідентифікація – це :

- 1) ототожнення дитиною себе з людиною певної статі і засвоєння відповідних форм поведінки;
- 2) процес і результат набуття дитиною психологічних рис і особливостей поведінки однієї і тієї ж з нею або іншої статі.

Гендерна ідентифікація є ланкою структури самосвідомості. Вона несе в собі ціннісні орієнтації людини на свою стать як соціальну роль, як сексуальну потенцію і сексуальну поведінку, а також включає психологічне визнання своєї ідентичності зі своєю статтю у фізичному, соціальному і психологічному плані.

Психологічний словник визначає гендерну ідентифікацію як «єдність поведінки і самосвідомості індивіда, який відносить себе до певної статі і орієнтується на вимоги відповідної гендерної ролі» [7 .266].

Сутність гендерної ідентифікації в психології розвитку особистості полягає в становленні психологічної статі дитини, яка базується на статевій самосвідомості і ціннісних орієнтаціях, статевої ролі в позиції особистості, що реалізується нею в спілкуванні і діяльності. У результаті цього процесу стать в ході соціалізації виявляється заданою, що призводить до усвідомлення суб'єктом власної статевої приналежності, формуванню гендерної ідентичності і відповідних даній культурі статевої орієнтації та зразків поведінки.

Гендерна ідентифікація набуває психологічного змісту для особистості лише при включенні її в діяльність, особливо спільну з іншими дітьми. Гендерна соціалізація проходить через діяльність – дитина засвоює стійкі форми соціальної поведінки у відповідності до гендерної ролі. Це означає, що гендерна ідентифікація, з однієї сторони, відображає сам факт наявності певних психологічних ознак, пов'язаних зі статевою приналежністю, з іншої – процес набуття цих ознак, формування психологічної статі особистості в історії культури (соціогенез) та індивідуальної історії людини (онтогенез).

Людина, яка проживає в тій чи іншій культурі, співвідносить свою поведінку з характерними для даної культури стереотипами. Вона прагне якомога повніше відповідати їм, або ж, навпаки, не відповідати їм, але в будь-якому випадку вони служать для неї точкою відліку. Відповідати певному соціально-культурному стереотипу – значить грати певну характерну їм соціальну роль.

Науковці підкреслюють, що всі або майже всі онтогенетичні характеристики є не просто віковими, а передусім статево-віковими, адже найперша категорія, в якій дитина усвідомлює власне “Я” – це гендерна приналежність.

Гендерна ідентичність, тобто усвідомлення приналежності до певної статі, - результат складного біосоціального процесу, який поєднує в онтогенезі статево соціалізацію біологічних засад і розвиток самосвідомості. Стать акушерська, або біологічна – це передумова розвитку психологічної статі особистості. При ігноруванні аналізу розвитку такої первинної властивості індивіда, як стать, виникає уявлення, ніби “чоловіча психологія” і “жіноча психологія” дані індивіду від народження.

В онтогенезі стать розглядається як індивідуальна ознака, дана людині від народження. Індивід народжується з певним набором хромосом (xx – хромосома жіночої, xy – хромосома чоловічої статі). На основі хромосомної статі розвиваються статеві залози. Функціонування гормональної статі сприяє дозріванню зовнішньої та внутрішньої морфологічної або біологічної статі. Так, у підлітковому віці гормональна стать приводить до появи вторинних жіночих і чоловічих ознак. Проте зауважимо: ні генетична, ні гормональна, ні зовнішня, чи внутрішня стать однозначно не визначає психологічну суть особистості.

Таким чином, стать біологічна – це насамперед сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, які свідчать про належність до чоловічого або жіночого роду і забезпечують репродуктивну функцію людини, тобто продовження роду. Відомий вчений у галузі сексуальності Зігмунд Фрейд писав: “Статевість є тією яскравою ознакою органічного життя, якою вона так різко відрізняється від неживої природи” [1.97].

Психологічне набуття статі відбувається з раннього віку до дорослості. Вже в дитинстві людина уявляє себе серед інших людей як майбутній чоловік або як майбутня жінка, як хлопчик або як дівчинка. Ідентифікація зі своєю статтю має настільки глибоке проникнення в самосвідомості особистості, що вона інтегрує у всі ланки самосвідомості.

Гендерна ідентифікація здійснюється на основі генотипічних передвісників і соціальних умов розвитку і буття людини. Генотипічні передумови визначають гендерну диференціацію людини за морфологічними і фізіологічними ознаками чоловічої та жіночої статі. Соціальні умови визначають статево

ідентифікацію на основі генотипічних передумов.

Механізми ідентифікації дуже тонко взаємодіють в процесі розвитку статевої тотожності людини: норма гендерної ідентифікації має велику розкиданість протягом всього онтогенезу і життя людини.

В онтогенезі до кінця раннього віку дитина встановлює для себе свою статево-приналежність, а протягом перших семи років інтенсивно присвоює поведінкові форми, інтереси, цінності своєї статі. Стереотипи чоловічої і жіночої поведінки входять у самосвідомість дитини через наслідування представників своєї статі.

Позиція дитини, підлітка, юнака як представників статі визначає специфіку розвитку самосвідомості. Усвідомлення своєї гендерної ідентифікації має найважливіше значення для розвитку людини: почуття тотожності зі своєю статтю, прагнення підтримати “престиж” своєї статі в рамках культури свого етносу, країни визначають основні позитивні досягнення у розвитку особистості. Негативні утворення також можуть бути пов’язані з культурними особливостями гендерної ідентифікації.

Питання статі не байдуже і для самої дитини з того моменту, як тільки вона здатна усвідомити свою статево-належність, тобто починає розуміти, що вона не просто дитина, а хлопчик чи дівчинка. Це має для неї на все життя одним з важливих елементів її самосвідомості. Варто підкреслити, що для дитини, особливо коли вона досягає підліткового віку, такі поняття, як “справжній хлопець”, “справжня дівчина”, невіддільні від її прагнення до дорослості, до самостійності.

Нормативна гендерна поведінка забезпечується своєчасним визріванням статі, адекватним засвоєнням гендерної ролі, розвитком здорової сексуальності, орієнтацією на прийняті в даному суспільстві норми статевої моралі та форми сексуального співжиття.

Науковці визначають *шість вікових періодів*, протягом яких формується гендерна самосвідомість, гендерна роль, а потім психосексуальні орієнтації особистості.

У *першому* парапубертатному періоді (1-7 років) формується гендерна самосвідомість, з’являється впевненість в її необоротності.

Другий, препубертатний період (7-13 років) формує стереотип статево-рольової поведінки. На цьому етапі здійснюється вибір гендерної ролі, яка найбільше відповідає психофізіологічним особливостям дитини чи ідеалам мужності / жіночості мікросоціального середовища. У широкому спілкуванні з ровесниками, і насамперед під час статево-рольових (“сімейних”) ігор, які вимагають виконання дітьми певної ролі (батька, матері, дитини, нареченої, нареченого тощо), апробується і закріплюється обрана гендерна роль, яка відображає різноманітні аспекти людських стосунків, в тому числі й сексуальні.

Найбільш бурхливим у сексуальному розвитку організму є *третій* – пубертатний період (12-18 років). У цей час здійснюється статево-визрівання та формування платонічного, еротичного і початкової фази сексуального лібідо (потягу).

Четвертий – перехідний період становлення сексуальності (16-26 років) характеризується початком статевого життя, практикуванням сексуальних ексцесів, що чергуються з вимушеним стримуванням. Завершується формування сексуального лібідо.

Ще виділяють *п’ятий* період зрілої сексуальності (26-55 років) і шостий – *інволюційний* (55-75 років) [6].

Особливе значення надається першим чотирьом періодам, оскільки саме тоді спостерігаються критичні ситуації, під час яких загострюється чутливість організму до різноманітних негативних факторів і підвищується ризик виникнення сексуальної патології. Найуразливішим вважається період статевого визрівання, якому властиві такі прояви, як обожнювання, платонічні мрії та фантазії, залицяння і платонічне спілкування, еротичні пестощі та ігри, еротичні та сексуальні фантазії.

В сучасній соціології [3] побутує думка, що формування гендерної ідентичності проходить через процеси моделювання, зміцнення, самосоціалізації. При моделюванні діти імітують поведінку дорослих, спочатку несвідомо наслідують людину, яка про них турбується найбільше (мати, няня), потім батька, друзів, вчителів, кіногероїв. Коли моделі обох статей знаходяться поруч, діти імітують поведінку дорослого не обов’язково однієї з них статі.

Процес зміцнення пов’язаний з нагородами та покараннями. Батьки заохочують поведінку, яка відповідає статі дитини, та негативно ставляться до протилежних дій. Причому хлопців частіше і сварять, і хвалять. Батьки більш занепокоєні, коли сини проявляють риси фемінності, ніж коли дочки демонструють ознаки маскулітності. Засуджуючи несамостійність хлопців, вони спокійно ставляться до залежності дівчат від інших.

У процесі самосоціалізації діти на основі вербальної та невербальної взаємодії готують себе до життя в суспільстві, поступово усвідомлюючи, що певна поведінка викликає пошану або осуд оточення. Це означає, що дитина спочатку осмислює свою стать, потім намагається поводитися адекватно своїм уявленням про норми поведінки особи її статі. Усі ці процеси є основою трьох теорій гендерної соціалізації: теорії соціального навчання, теорії пізнавального розвитку і теорії ідентифікації. Теорія соціального навчання пояснює присвоєння статевої ролі шляхом спостереження за батьками, наслідування та імітації їх поведінки і звичок, спеціальні впливи батьків та статево-рольову поведінку дітей. Теорія пізнавального розвитку стверджує, що діти спочатку усвідомлюють категорії “чоловік” і “жінка”, а потім активно шукають інформацію щодо поведінки відповідної статі. Теорія ідентифікації доводить, що діти обох статей ідентифікують себе з матір’ю, хлопці з часом повинні зробити крок до ідентифікування себе з батьком.

Висновки

Отже, гендерна самосвідомість формується різними способами: внаслідок позасвідомого наслідування дитиною поведінки людей своєї статі, намагання поводитися відповідно, спілкування з друзями (дітьми) своєї та протилежної статі, під впливом навчання і заохочення певної поведінки дитини дорослими.

Формуванню гендерної самосвідомості особистості сприяють такі соціальні інститути, як сім'я, система навчання, освіти, ідеологічний вплив (свідомо організована діяльність суспільства з метою формування в індивіда відповідних гендерних особливостей).

Соціальне відтворення гендерної самосвідомості на рівні індивідів підтримує соціальну структуру, яка базується на статевій ознаці. Втілюючи в своїх діях очікування, пов'язані з гендерним статусом, індивіди констатують гендерні відмінності й одночасно зумовлені ними домінування і владу. У кожній людині в процесі розвитку та життєтворчості формується певна, ідеально властива їй модель гендерної поведінки, що містить у собі власне індивідуальне та суспільно визнане за статтю. Вивчення та врахування гендерної самосвідомості особистості має дуже важливе значення для вирішення проблем розвитку українського суспільства, трансформації його до нових, притаманних ХХІ століттю, принципів і норм.

Література

1. Берн Ш. Гендерная психология.- СПб: пройм-Евразия, 2001.
2. Геодакян В.А. Эволюционная теория пола // Природа.- 1991.-№8.
3. Гидденс Э. Социология.- М.: Эдиториал УРСС,1999.
4. Говорун Т. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції. Дис. ... докт. псих. наук. - К., 2002.
5. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан,1999.
6. Кравець В. Гендерна педагогіка. – Тернопіль: Джура, 2003.
7. Краткий психологический словарь.- Ростов –на- Дону, 1999.
8. Кулагина И.Ю. Колюцкий В.Н. Возрастная психология. Развитие человека от рождения до поздней зрелости.- Москва, 2001.
9. Лактионова Г.М. Социально-педагогическая работа с женской молодежью в крупном городе: теоретико-методические основы – К.: Укр. центр духовн. культуры, 1998.
10. Л.Е. Орбан-Лембрик. Соціальна психологія.-К.: Академвидав, 2003.
11. Мани Дж., Такер П. Ориентация // Сексология (хрестоматія).- СПб: Питер, 2001
12. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ столітті // “І” Незалежний культурологічний часопис.- 2000. -№ 17.

Резюме

В статье проанализированы теоретические аспекты специфики и сущности формирования гендерного самосознания личности и его влияния на решение проблем развития современного общества.

Summary

In the article the theoretical aspects of specific and essence of forming of genderoi consciousness of personality and its influence are analysed on the decision of problems of development of modern society.

УДК 159.92.2

Потапчук Є.М.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

За умов трансформації українського суспільства особливої значущості набувають питання формування самодостатньої, цільної та зовнішньо і внутрішньо гармонійної особистості. Однак, на тлі суспільних негараздів, нестабільності повсякденних умов життя та труднощів пристосування до них, це є вельми складним завданням. Сучасний світ через свою складність, динамічність та суперечливість створює різноманітні проблеми для людини і владно вторгається в її особистісний простір. Соціально-технологічний прогрес спричиняє зростання негативного впливу на особистість інформаційних потоків; збільшення повсякденних фізичних та психологічних навантажень; загострення почуття страху, невпевненості, розгубленості та розчарування. Все це негативно позначається на здоров'ї людини. Враховуючи те, що людське життя є найвищою суспільною цінністю, перед людством постає ряд важливих завдань, серед яких

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовизації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарєва О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект ...	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема ...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різогографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20